

Зала етнографії музею історії міста Бердичева

Залою етнографії починається експозиція музею історії міста Бердичева. Етнографія — наука про людину, об'єктом дослідження якої є народи, їх культура і побут, походження, розселення, культурно – побутові відносини. Етнографічні дослідження необхідні для збереження культурної спадщини і подальшого розвитку перевірених часом народних традицій. В експозиції зали етнографії відображені побут і основні заняття краю до початку ХХ-го ст.

Важливе місце в експозиції займає макет хати. Хата — житловий простір людини, місце родинних обрядів, символ добробуту. Стіни житла зводились з місцевих будівельних матеріалів. Дерев'яний каркас заповнявся глиною, перемішаною з соломною. Підлога у хаті також була глиняною. Хату обов'язково білили ззовні і з середини глиною. Перекривали дах соломною чи очеретом, зв'язаним у подвійні сніпки. Навколо стін хати будували призьбу. Біля хати ставили тин [1].

Типова українська хата поділяється на дві частини: лівий бік (куток із піччю) — жіноча половина помешкання, а правий (куток із Покуття) — чоловіча. Піч обігрівала житло, а також в ній варили, тушкували, пекли, сушили. Крім того на печі спали діти і найстарші члени сім'ї. В Україні пекли хліб переважно з житнього борошна. В II пол. ХІХ ст. в жито стали домішувати інше борошно. Хліб розчиняли в дерев'яній пікній діжці на залишковому розчині з минулої випічки. Пікна діжа — конусоподібна однодонна бондарна ємність зі вставним дном і зйомник віком, стягнута двома дерев'яними або залізними обручами. В діжі готували лише кисле тісто з житнього й пшеничного борошна. Розчиняли тісто кописткою — дерев'яною вузькою лопаточкою на держачку. Місили найчастіше рукою у ночвах або прямо у діжі. Тісто підходило декілька годин у теплому місці. Тісто звичайно формували руками. Хліб садовили безпосередньо на черинь печі, а іноді, щоб не забруднювався, підстеляли розпарене капустяне листя. Садовили за допомогою дерев'яної хлібної лопати, зробленої з широкої дошки. Некисле тісто розкачували качалкою на стільниці, на поверхні скрині або на столі. Хліб пекли жінки, рідше дівчата, раз на тиждень, найчастіше в суботу [2, с.124-125].

Хліб мав і велике ритуальне значення. На весілля пекли короваї. Наречений батько видавав посаг, придане. До нього входила скриня[1]. Скриня — традиційний для України вид меблів, у якій зберігали одяг, коштовні речі, прикраси, полотно. Вона належала жінці. Дівчині на виданні батьки купували скриню, яку вона разом з матір'ю поступово наповнювала різними речами, необхідними для майбутнього подружнього життя:

вишиваними рушниками, хустками, сорочками, стрічками. Дівчина, залишаючи батьківський дім, вивозила свою скриню до хати чоловіка, де користувалась нею все своє життя.

Недалеко від печі стоїть мисник — дерев'яна шафа для зберігання посуду[1]. Начиння для вживання їжі включало насамперед глиняні миски. Форми простих і полив'яних мисок були різноманітними. Полив'яні миски були значно меншими і з меншим кутом підйому стінок. Побутували також розмальовані глиняні полумиски, які використовувалися тільки на свята, а весь інший час зберігались на полиці чи в миснику. Індивідуальних мисок не було — вся сім'я їла з однієї миски, але кожний мав свою дерев'яну ложку зі спеціальною поміткою. Ложки були різьблені, з довгою пласкою в кінці й п'ятигранною в основі ручкою та яйцеподібним черпаком. Розкладали їжу варехами і ополониками. Сіль тримали на столі в сільничках — точених дерев'яних чарках чи глиняних мисочках. Пили з глиняних горняток чи кухлів, а також із мідних або латунних кварт циліндричної форми. Начиння для варіння їжі в печі складалося із глиняного та металевих посуду. Це передусім металеві горщики — великі горщики, середньої величини горнці та зовсім невеликі горні та горнятка. Пізніше стали готувати їжу в емальованих з середини чавунних котлах (баняхах) і просто в казанах. Витягали горшки з печі рогачами. До пічного начиння належить коцюба, якою вигортали золу. Під час приготування їжі використовували різноманітні мішалки, товкачі, макогони, дуршлаги. Проціджували молоко у глиняні глечики — гладушки (гладушики). Збивали масло у спеціальній дерев'яній маслобійці або у глиняній макітрі. У горшках – близнюках носили обід в поле [2, с.134].

У жіночій частині хати стоїть лава. Поруч вішали колиску для немовляти. Як правило, біля покуття стояв стіл, накритий скатертиною. На столі стояли глечик з кухлями, миска з ложками. Іноді столом слугувала скриня, яка була оберегом сімейного достатку та благополуччя [1].

Недалеко від хати копали криницю. Найбільшого поширення в нашому краї набули криниці з журавлем. Схиливши свої шії над цямринням, вони віками напували водою цілі села [2, с.104].

Інтерес у відвідувачів, безперечно, викличуть старовинні знаряддя праці. Давнім сільськогосподарським знаряддям був ціп. Ціп складався з двох головних частин: дерев'яного держака («ціпилна», «ручника») і кийка («бияка»). Обидві частини з'єднувались між собою сиром'ятним ременем. Зернові (овес, ячмінь, гречку), бобові

(горох) культури викошували косою. Для косіння зернових до коси прилаштовували грабки — своєрідні грабельки. Жали зернові культури і серпами. Для згортання скошеного збіжжя та соломи широко використовувались граблі [2, с.43].

На території України ще до нашої ери існував ручний млин — жорна [1]. Камені для нього виготовляли з вапняку. Відкриті жорна приводились в дію горизонтальним рухом через ручку (погонич), вставлену в край верхнього каменя. Вона була низькою і високою й називалась на Житомирщині мельоном, стояком. Хоча наприкінці XIX ст. під впливом млинів жорна обладнувались грибковою трансмісією для вертикального руху, робота на них була тяжкою. «І ступа, і жорна, і доля чорна», — так відбив своє ставлення народ до ручних знарядь [2, с.44-45].

Для очищення зерна від лузги та його подрібнення на крупи використовували ступу [1]. У ступах товкли горох, квасолу, сухі груші і яблука для пирогів, просо, овес на куліш, пшеницю на кутю тощо. Ручну ступу майстри виготовляли з колоди заввишки до 1 м., яка після обробки набувала циліндричної або вазоподібної форми. Зверху в цій колоді видовбували або випалювали заглиблення у формі макітри завглибшки до 35 см., в яке сипали зерно. Робочою частиною ручної ступи слугував «товкач» із дерева твердої породи. Ступа влітку була в сінях, поряд з терницею, бочками та іншим домашнім скарбом, а взимку її заносили в хату [2, с.45].

Білизну прали (сукали, жмикали) вручну, користуючись прачем. Після просушування білизну прасували, завиваючи кожну річ на качалку і прокочуючи по ній рублем. Купали дітей і мились дорослі у ночвах, цебрах і банях, які використовували і для прання. Лише для немовлят використовували окремі ночовки [2, с.135].

Здавна українці займались бортництвом. З XIV ст. селяни виготовляли для бджіл спеціальні колоди — «дуплянки», «довбанки», які піднімали на дерева і тут же закріплювали. Згодом колоди стали розміщувати біля садіб [2, с.53].

Обробка льняного і конопляного волокна й овечої вовни, виготовлення з них тканин належали до важливої сфери домашніх занять кожної селянської сім'ї. Стебла льону і конопель вимочували і сушили, а восени, після закінчення основних сільськогосподарських робіт їх м'яли і тіпали, тобто відділяли волокно від костриці. Для підготовки прядива використовували бительню та металеву щітку. Волокно микали на гребені, надаючи кожній волокнині одного напрямку. Жінки прали нитки веретеном з

кужелів. На поч. XIX ст. для цього почали використовувати механічну прядку — коловорот [2, с.58].

В експозиції музею — ткацький верстат з горизонтальним розміщенням основи [1]. Верстат вносили до хати восени, коли закінчувались сільськогосподарські роботи. Верстат ще називали «кросна». Ткання здійснювалося шляхом утворення за допомогою «ниток» і «берда» зіву, через який пропускали човник з нитками. Прості полотна ткали на верстаті з двома підніжками. На них із додаванням так званого прутика ткали і візерунчаті полотна технікою перебирання. Проте, як правило, візерунчатє ткацтво (скатерки, рушники, покривала) в «сосонку» — зволікання — здійснювали за допомогою чотирьох підніжок. З відходів волокна — клоччя пряли грубі нитки — «вал», з яких ткали мішковину. Фарбували тканини рослинними барвниками, одержаними з вільхи і берези (жовто – коричневий колір), лушпиння цибулі (оранжево – коричневий), деяких трав і навіть гудиння картоплі (зелений) тощо. З личинок черевця виготовляли барвник яскраво – червоного кольору. Широко використовувалось також вибілювання полотна на сонці та морозі, лужіння з додаванням луку [2, с.60].

Матеріальну культуру українців характеризує і народний одяг — яскраве і самобутнє культурне явище, яке розвивалось протягом століть. Для прикрашання одягу та інтер'єрно – обрядових тканин використовували вишивку. Вишивали головні убори — очіпки, намітки, хустини, а також сорочки, кожухи, свитки, корсетки, киптарі, спідниці, рушники, скатертини тощо. Вишивальними матеріалами були тканини домашнього і фабричного виготовлення (вовняні, льняні, полотняні, перкаль, коленкор, батист, китайка, шовк, кумач тощо). Для гаптування використовували ручно-прядені і фабричні нитки: заполоч, біль, гарус, шовк та інші; металічні золоті й срібні нитки, корали, перли, коштовне каміння, бісер; металеві пластинки — лелітки, гудзики, намистинки, блискітки, сап'янові стрічки, монети тощо.

Народна вишивка відзначалася багатством і різноманітністю геометричних елементів (ромби, кола, хрести, хвилясті лінії води, горизонтальні знаки землі), зображенням тварин, птахів, рослин (дерево життя — верба, дуб, явір та ін.; листя, плоди, квіти; голуби, змії, коні, журавлі, качки тощо). Однією з найпоширеніших в українських народних вишивках є техніка вишивання хрестиком. Літературні джерела свідчать, що техніка "хрестик" відома з XVIII століття, а найбільшого поширення набула вона в кінці XIX - на початку XX століття переважно в Центральній та Південній Україні. Давні рушники, вишиті хрестиком, також були червоного кольору. Рушники, вишиті пізніше

червоно-чорними нитками, мають переважно рослинні орнаменти натурного характеру [2, с.114].

Костюм поліщуків мав свої особливості. На півдні Полісся чоловіки заправляли сорочку в широкі полотняні штани — «шаровари». Сорочки прикрашали червоною і чорною вишивкою на комірі, маніжці та манжетах. У південних районах Житомирської області перевагу віддавали сорочкам з комірами – стойками. На території Житомирської області дослідниками виявлено три типи сорочок: тунікоподібні, з поликами та на кокетках. Найбільшого поширення набули сорочки з поликами. Шились сорочки з суворого або напіввідбіленого конопляного та лляного полотна. Сорочку в народному світосприйнятті розглядали як «двійника» людини, що її носила, тому здавна оздоблювали магічними обереговими знаками. Взувались чоловіки і жінки в постолі та личаки. Дівчата носили на голові стрічки — опаски, якими обв'язували волосся. Інколи опаску квітчали [2, с.112].

Поясним вбранням жінок на Житомирщині були плахти та запаски. В середині XIX ст. плахти почали замінювати спідниці та літники. Поверх спідниці одягали фартух. Його виготовляли з полотна та перкалю. З нагрудного одягу відомі блузки та корсетки. Верхнім одягом були свити, зимовим — кожухи. Особливою різноманітністю відзначалися жіночі головні убори. Намітки були традиційним головним убором жінок [2, с.115].

З давніх давен рушник відігравав значну роль в українській культурі. Жодна визначна подія не проходила без його участі. Рушник являється обов'язковим атрибутом кожного свята, кожного весілля, народного побуту, невід'ємним оберегом домівки. З часів прийняття християнства існувала традиція прикрашати ікони рушниками, вони мали назву «Божнички». Вишитий рушник на Україні - здавна неодмінний атрибут традиційних народних свят. Вишитий рушник завжди був знаком гостинності, на ньому підносили дорогім гостям хліб-сіль; на рушниках приймали новонароджених, а також проводжали людину в останню путь. Під час будівництва нового дому рушниками піднімали сволок, а потім дарували їх будівельникам. Без рушників не обходилося і весілля. Рушник, на який ставили молодят, був запорукою вірності. Рушником зв'язували руки молодим, бажаючи їм щасливої, міцної сім'ї.

Кожна молода дівчина готувала собі придане, вишивала багато рушників, сорочок, бо за їх кількістю, красою і складністю узору оцінювали працьовитість нареченої. Рушник

дарувала мати сину в дорогу на щастя в новому житті. Його берегли як пам'ять про рідний дім, про дитинство.

У вишиванках нашого краю зустрічаються свої традиційні мотиви. Вишиванки Полісся прості і чіткі за композицією.

Вся українська вишивка позначена знаками Води і Сонця. Сонце часто зображується восьмикутною розеткою чи квіткою, а знак Води нагадує згорнутого вужа. Дві стихії, які створили земне життя, а тому їх треба розуміти як водну материнську і сонячну батьківську енергії.

Головним символом на рушнику є символ Матері, в основі якого 8-кінцева зірка. Обрамляє цей символ стилізована гірлянда з квітів, що символізує велич матері, її особливу роль у продовженні життя. Наявність в малюнку жовтого та блакитного кольорів ниток говорить про українське коріння цієї вишивки.

Листя хмелю можна віднести до молодіжної символіки. Хміль близький до символіки води й винограду, бо несе в собі знак розвитку, молодого буяння та любові. Можна сказати, що узор хмелю - це весільна символіка.

Узори з трояндами склалися за законами рослинного орнаменту, що означало нескінченний сонячний рух з вічним відродженням. Там, де троянди складені в систему геометричного узору, ці рослини не просто квіти - це квіти-зорі, що втілювали уявлення народу про Всесвіт як про систему.

Калина - дерево українського роду. А оскільки, ягоди калини червоного кольору, то й стали вони символом крові та невмирущого роду. Саме тому всі весільні рушники, дівочі і навіть чоловічі сорочки важчають завдяки могутніми гронами калини.

Дуб - священне дерево, яке втілювало Перуна, бога сонячної чоловічої енергії, розвитку, життя. Тому, парубки й молоді чоловіки завжди мали при собі чарівний оберіг життєдайної сили свого роду.

З давніх часів в Україні святили мак і ним обсівали людей і худобу, бо вірили, що мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. Також вірили, що поле після битви навесні вкривається маками. Ніжна і трепетна квітка несе в собі незабутню пам'ять роду. Дівчата, в сім'ї яких був загиблий, з любов'ю і тугою вишивали візерунки маку на сорочках, а на голови одягали віночки з семи маків, обіцяючи цим ритуалом зберегти і продовжити свій рід.

Етнічним обереговим знаком українців служила і вишивка, орнамент якої становили вазон (великі гілки з квітами і птахами) і Берегиня (стилізована жіноча фігура або загадкова могутня квітка). Вони, як правило, вишивалися нитками червоного кольору, який символізував очисний вогонь і сонце і був пов'язаний з охоронною магією, оберегом, очищенням і лікуванням.

Символіка винограду розкриває радість і красу створення сім'ї. Сад-виноград - це життєва нива, на якій чоловік - сіяч, а дружина зобов'язана ростити і плекати родовідне дерево.

У легендах квітка лілії - це символ дівочої чарівності, чистоти і невинності. Якщо добре придивитися до контуру геометричного візерунка, то вималюється силует пари птахів - знак любові. У лілії закладено народження, розвиток і нескінченність життя.

Зірки, розкидані на рукавах і зібрані в геометричний орнамент, - це уявлення про структуру Всесвіту, яка вже не хаотична, а впорядкована і наповнена гармонією.

Найпоширенішим орнаментом української вишивки був геометричний орнамент, головні елементи якого становили «ромбики з загогулинками». Вони, за давнім слов'янським повір'ям, втілювали богиню землі, служили добрим охоронним символом, що приносить щастя і захищає родючість. Вишивка з такими знаками у жіночому одязі розміщала на головних уборах, грудях і наплічнику, в чоловічому - на наплічнику, а також рукавах і подолі сорочки-вишиванки [3].

В етнографічній залі експонуються картини місцевих художника О.А. Войтко.

Джерела та література:

1. Експозиція музею історії міста Бердичева.
2. М.Ю.Костриця, Н.С.Костриця. Природа і матеріальна культура Житомирщини.—Ж.—1999.
3. wyshyvanka.at/ua